

ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR VƏ QARABAĞ İQTİSADI RAYONLARINDAKI ÇAYLARIN SU EHTİYATI VƏ YAŞIL ENERJİ POTENSİALINDAN İNTEQRASIYALI İSTİFADƏ (HƏKƏRİ VƏ BƏRGÜŞAD ÇAYLARININ TİMSALINDA)

Əhməd Məmmədov, Elşad Cavadzadə, Arzuman Bayramov, Dönməz Həsənli

"HIDROLOQ" Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti, Azərbaycan, arzuman.b@hidroloq.az

Şərqi Zəngəzur ərazisində formalaşan ən böyük çaylardan biri illik su ehtiyatı təxminən 500 mln. m³-a qədər olan Həkəri çayıdır. Çayın əsas su ehtiyatı Şəlvə və Hoçazsu qolları hesabına formalaşır. Bütövlükdə, respublikanın sərhədləri daxilində, əsasən bulaq və qar suları hesabına formalaşaraq heç bir çirklənməyə məruz qalmayan Şəlvə və Hocazsu çaylarının qovuşmasında yaranan 300.0 mln.m³-a qədər su ehtiyatından respublika əhalisinin içməli su təchizatında istifadə olunması məqsədəuyğun hesab olunur. Bu çayların suyu keyfiyyət baxımından içmə su standartlarına tam cavab verir və respublika əhalisinin su təchizatının təhlükəsizliyinin təmin olunmasında çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Şəlvə və Hocazsu çaylarının birləşmə yerində, 950 m mütləq səviyyədə, həcmi 70.0 mln m³-a qədər olacaq "Həkəri" su anbarı yaratmaqla onun su ehtiyatından 4.0 mln nəfərə qədər əhalini yüksək keyfiyyətli içmə suyu ilə təmin etmək mümkündür.

Başlanğıcını yeni tikiləcək "Həkəri" su anbarından götürəcək "Həkəri-Ağdam" su kəməri, Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayıl, Füzuli, Beyləqan, Ağcabədi, Ağdam və Kür-Araz ovalığında yerləşən yaşayış məntəqələrini nasoslardan istifadə etmədən keyfiyyətli içməli su ilə təmin etməyə imkan yaradacaqdır. Su kəmərinin dayanıqlı istismarını təşkil etmək üçün çayın su ehtiyatının bir hissəsinin yeni tikiləcək su kəməri boyunca yerləşdirilmiş 5 ədəd su anbarında toplanması nəzərdə tutulmuşdur. Ətrafda yerləşən yaşayış məntəqələri özüaxar rejimdə olmaqla içməli su ilə təmin oluna biləcəkdir. Əhalinin sıx yaşadığı Füzuli rayonu ərazisində 500.0 m mütləq səviyyədə tikiləcək, həcmi 40.0 mln m³-a qədər olacaq "Cuvarlı" su anbarından Bakı şəhərinə də özüaxar rejimdə içmə suyunun verilməsi mümkün olacaqdır. Nəzərdə tutulan "Həkəri-Ağdam" su kəməri heç bir enerjidən istifadə olunmadan, fasiləsiz şəkildə əhalinin içməli su ilə təchizatını aparmağa imkan verəcəkdir.

Hazırlanmış hidravliki sxemə əsasən təzyiqli su kəməri üzərində bir neçə yerdə ümumi gücü 15.0 Mvt olan Su Elektrik Stansiyalarının da yaradılması nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da 100 min nəfərə qədər əhalinin il boyu elektrik enerjisinə olan tələbatını ödəməyə imkan verəcəkdir. Yeni tikiləcək "Həkəri" su anbarından aşağı hissədə çayın məcrasında, əsasən çayın Zabux qolu hesabına formalaşan axımın tənzimlənməsi məqsədilə "Zabux" su anbarının tikilməsi nəzərdə tutulmuşdur. "Zabux" su anbarında toplanacaq suyun bir hissəsini (90 mln. m³-a qədər) Qubadlı və Cəbrayıl rayonlarının Gəyən düzündə yerləşən əkin sahələrinin suvarılmasına yönətmək mümkün olacaqdır.

Şərqi Zəngəzur ərazisində yerləşən Bərgüşad çayı əsasən Ermənistan ərazisində formalaşır. İllik su ehtiyatı təxminən 540.0 mln m³-a qədər olan Bərgüşad çayının su ehtiyatından hazırda səmərəli şəkildə istifadə olunmur. Qərbi Zəngəzur ərazisində (Ermənistanda) Bərgüşad çayının su ehtiyatı Sovetlər dövründə tikilmiş 4 ədəd su anbarı üzərində yerləşən SES-nin tələbatına uyğun olaraq tənzimlənərək respublikamızın ərazisinə daxil olur. Sonuncu Tatev SES dövlət sərhəddindən 1.5 km məsafədə yerləşir və stansiyadan gün ərzində 11-33 m³/san intervalında olmaqla nizamlanmış su sərfi Bərgüşad çayına buraxılır. Çayın su ehtiyatından daha səmərəli istifadə olunması məqsədilə həcmi 50.0 mln m³-a qədər olacaq "Bəxtiyarlı" (Qubadlı şəhərindən yuxarıda, 540 m mütləq səviyyədə) su anbarının tikilməsi nəzərdə tutulur. Yeni tikiləcək "Bəxtiyarlı" su anbarına daxil olana qədər Bərgüşad çayının 15 km uzunluğunda olan çay məcrasında 120.0 metrə qədər təbii düşmə baş verir ki, bu da kifayət qədər hidroenerji potensialı təşkil edir. Respublika ərazisinə əsasən tənzimlənərək daxil olan Bərgüşad çayının hidroenerji potensialından səmərəli istifadə etmək üçün gücü 10.5 Mvt olacaq "Bəxtiyarlı-1" SES-in tikilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd etmək

lazımdır ki, Qubadlı və Zəngilan rayonları ərazilərində əkinəyararlı torpaq sahələri çox azdır və çaydan yetərinə istifadə olunmasına imkan yoxdur.

Yerli infrastruktura və çayın ekosisteminə zərər vurmada illik axımın təxminən 300 mln. m³-a qədər hissəsini Cəbrayıl və Füzuli rayonları ərazisində yerləşən 70 min hektara qədər əkin sahələrinin suvarılmasına yönəltmək olar. Bu məqsədlə, başlanğıcı yeni tikiləcək "Bəxtiyarlı" su anbarı, sonu Füzuli rayonunda yerləşən "Aşağı Köndələnçay" su anbarı olmaqla, uzunluğu 97 km, diametri DN2500 mm olan özüaxımlı "Bərgüşad-Füzuli" su kəmərinin yaradılması təklif olunur. Təklif olunmuş layihə həllinin əsas ana hədəfi Bərgüşad çayının su ehtiyatından bölgənin münbit torpaqlarının elektrik enerjisindən istifadə etmədən suvarılmasında istifadə olunmasıdır. Yeni tikiləcək "Bəxtiyarlı" su anbarının həcmi azaltmaq və özüaxar rejimdə lokal suvarma sistemlərinin yaradılması məqsədilə su kəməri boyunca, ümumi həcmi 220 mln.m³-a qədər olacaq 5 ədəd tənzimləyici su anbarının yaradılması əsas prioritet qəbul edilmişdir.

Bərgüşad və Həkəri çaylarının axım həcmələri su anbarları ilə qismən tənzimləndikdən sonra Araz çayına doğru gələn ümumi illik axım həcmi təxminən 380.0 mln. m³-a qədər olacaqdır (Bərgüşad çayından 240.0 mln. m³ və Həkəri çayından 140.0 mln. m³-a qədər). Çayların məcralarında ekosistemin qorunması və yerli istifadə üçün saxlanılmış axım həcmi 170 mln. m³-a qədərini yerli istifadə üçün, 70.0 mln. m³-a qədərini isə balıqçılığın qorunması məqsədilə Araz çayına ekoloji axım kimi buraxılması da nəzərə alınmaqla il ərzində çayların birləşmə yerində əlavə olaraq suvarmaya yönətmək üçün 140 mln. kub metrə qədər axım həcmi yaranacaqdır. Yaranacaq axımın tənzimlənməsi üçün çaylarının birləşmə yerində, ümumi həcmi 80 mln. m³ olacaq "Həkəri-Bərgüşad" su anbarının tikilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu su anbarından nasoslarla götürüləcək su "Bərgüşad-Füzuli" su kəmərinə vurulacaqdır.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları ərazisində yerləşən çayların su ehtiyatından səmərəli və kompleks şəkildə istifadə edilməsi işğaldan azad olunmuş ərazilərdə əhəlinin sürətli şəkildə məskunlaşmasına geniş imkanlar yarada bilər.